

УДК 930.85(5)

ПЕРЕДУМОВИ КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В АРАБОМОВНИХ КРАЇНАХ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ

Інна Субота

*Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка,
бульв. Тараса Шевченка, 14, кімн. 36, Київ, Україна, 01033,
тел.: (+38044) 239-34-87, e-mail: kurinna_inna@ukr.net*

Розглянуто основні передумови відродження та розвитку нової літератури в країнах Перської затоки. Серед них: просвітницьких рух, розвиток економіки, зародження преси, навчання груп студентів в інших арабських країнах, контакти з європейцями тощо.

Ключові слова: народна освіта, зародження преси, розвиток економіки, нові філософські та літературні течії.

Починаючи з кінця ХХ століття література в країнах Перської затоки розвивається дуже швидкими темпами, з'явилися нові жанри раніше не притаманні арабській літературі. Проте література країн Перської затоки досі залишається мало дослідженою в українській орієнталістиці. Тому завдання цієї розвідки полягає в тому, аби з'ясувати, які чинники стали передумовою такого стрімкого культурного розвитку, який ми спостерігаємо в цьому регіоні.

Відомо, що до приходу в Єгипет експедиції Наполеона Бонапарда у 1798 році арабська література була законсервованою, образно кажучи, варилася у власному соку, живлячись лише тим, що залишила давня культура. Саме контакти з європейцями стимулювали розвиток думки, культури і літератури. Це було одним із чинників відродження, яке припало на другу половину ХІХ – першу половину ХХ століть. Та коли ми говоримо про відродження в країнах Перської затоки, то варто зауважити, що воно відбувалося значно пізніше. Бо, якщо Наполеон Бонапард, конкуруючи з англійцями, які теж мали свої інтереси в Єгипті, був не лише завойовником, а й просвітителем (до складу його полку входили 146 учених і технічних спеціалістів, він привіз верстат з арабськими літерами, який був першою друкарською машиною, що з'явилася в Єгипті, багато книг і наукових праць про Єгипет, які вдалося знайти у Франції та Італії [1, с. 319]), то Великобританію мало цікавив культурний розвиток арабів Затоки.

Серед чинників, що зумовили зародження нової літератури в Затоці, розглянемо розвиток освіти, економіки та торгівлі, преси, контакти з європейцями, активна участь жінок у культурному процесі. Звісно, що **просвітницький рух** є одним із найсуттєвіших чинників, що суттєво вплинув на вироблення усвідомлення власної індивідуальності і викликав прагнення до збереження скарбів своєї спадщини, а також звернув увагу на розвиток світових цивілізацій, прогрес у світі. Розвиток освіти в країнах Перської затоки розпочався значно пізніше, ніж,

приміром, в Єгипті чи Лівані, де він припав на XIX століття. Щодо інших країн Перської затоки, то виникнення просвітницького руху припадає на кінець XIX – першу половину XX століття і відбувався він поетапно. В арабських країнах здавна існували початкові школи – “куттаб”, в яких здобували традиційну релігійну освіту. Лише на початку XX століття у країнах Затоки з’явилися народні школи, освіта в яких суттєво відрізнялася від тої, яку давали в традиційних релігійних школах. Ці школи відкривали на кошти ентузіастів-благодійників, що займалися торгівлею. У них вивчали письмо, арифметику, граматику, музику, логіку, іноді астрономію. Деякі школи давали конкретні знання, пов’язані з торгівлею перлами. До народних шкіл запрошували найкращих учителів з інших арабських країн; заняття були регулярними, був наявний навчальний матеріал, навчання відбувалося посезонно, були канікули. Однак народні школи безпосередньо залежали від процвітання торгівлі. У часи світової економічної кризи, що відбулася на торгівлі перлами, школи закривалися, і лише після відновлення торгівлі знову відкривалися. Оскільки через залежність від торгівлі народні школи не могли гарантувати постійну стабільність навчання, контроль над їх діяльністю був переданий державі, яка почала поступово оновлювати освіту. І, звичайно, свого апогею модернізація освіти досягла після отримання країнами Перської затоки незалежності.

Прикладом народних шкіл в *Об’єднаних Арабських Еміратах (ОАЕ)* є школа “Ат-Таймія” в Шарджі, що вважається однією з перших шкіл такого типу. Дата її заснування приблизно 1910 рік, а також “Аль-Ахмадія” (1914 рік), “Аль-Філах” (Дубаї 1927 рік.) в Дубаї та ін. У середині 50-х років відбувається новий прорив в освіті з виявленням та видобутком нафти. Активно відкриваються нові навчальні заклади. У 1953 році в Шарджі відкрито нову початкову школу, куди запрошували вчителів з інших країн, у тому числі з Кувейту, де освіта була вже краще розвинута. У 1955 році в Шарджі засновано школу для дівчат в “Аз-Загра”. У 1971 році кількість шкіл у Шарджі вже сягнула 45-ти. Далі цей рух поширився і в Дубаї, де за правління шейха Заїда, який прийшов до влади у 1966 році, було відкрито низку початкових та середніх шкіл. А також було створено Міністерство освіти. (Для порівняння, в Єгипті Управління школами, функції якого зараз виконує Міністерство освіти, було засноване ще за правління Мухаммада Алі (роки правління 1805–1848)). У 1971 році кількість шкіл сягала 15, в яких навчалось 7 897 учнів. В Аджмані така державна системна освіта розпочалася з відкриття початкової школи “Ар-Рашідія” у 1958 році. У 1967 році було відкрито початкову школу для дівчаток “Аль-Хадіжа”. Щодо Дубаї, то було відновлено роботу вищезгадуваної школи “Аль-Ахмадія” у 1958 році, яку фінансово підтримував Шейх Рашід бен Саїд. У Дубаї середню освіту почали давати з 1965 року, коли було відкрито навчальне відділення Міністерством освіти Кувейту. Звісно й в інших еміратах освітній процес тривав, та ми розглянули Шардж, Абу-Дабі і Дубаї з огляду на те, що в них проживає більша кількість людей [5, с. 25–27].

Після об’єднання еміратів у 1971 році ще більше уваги приділяли розвитку та оновленню освіти, навчальному плану, а також оснащенню приміщень для навчання. У цей час було завершено формування освіти заснуванням Університету Об’єднаних Арабських Еміратів у 1976 році.

В *Омані* першу початкову школу з регулярним відвідування було засновано у 1926 році. А в 1930 році з'явилася початкова школа під патронатом султана, ще дві такі школи було відкрито в 1935 році. 1936-го року в місті Салала сам султан Саїд бен Теймур урочисто відкрив школу "Ас-са'їдїа". У 1940 році було засновано велику школу в Маскаті. Всі вищезгадані школи працювали регулярно під контролем держави. За часів правління султана Кабуса бен Саїда (з 1970 року) свій розвиток отримала середня та вища освіта. Перший університет Оману – Університет султана Кабуса було відкрито 1986 року.

В *Бахреїні* на початку ХХ століття існували школи з традиційною релігійною освітою, початкові школи з регулярним відвідуванням. Про це можна дізнатися з праці "Арабські правителі" Аміна ар-Рейхані, який відвідав Бахрейн у 20-роках ХХ століття. Він писав, що там навчали наук та давали знання, які заборонені у Ємені. Серед учителів були єгиптяни, іракці, вчителі з Неджду. Проте, які саме науки там вивчали письменник не згадує [5, с. 31]. Ар-Рашід Бу-ша'їр припустив, що першою школою з регулярним відвідуванням є "Аль-Халіфія", заснована у 1919 році. Починаючи з середини ХХ століття, освіта все більше розвивається, особливо початкова. У 1951 році було засновано першу середню школу для дівчаток. У 1986 році було відкрито Бахреїнський університет.

Освітнє становище в *Катарі* не відрізняється і в інших країнах Перської затоки. Тут також була поширена традиційна релігійна освіта. Одною з таких шкіл була школа "Саїда Аміна аль-Махмуд", відкрита у 1893 році. Також у Катарі існували і народні школи, які заснували багаті люди. Такою школою була школа "Аль-Асрійа", засновником якої був шейх Мухаммад бен Мані', і яка діяла з 1914 року по 1938 рік. З 1951 року в Катарі відкривають державні школи. 1977 року у місті Доха було засновано Катарський університет.

У *Кувейті* освітній рух почався дещо раніше. Коли Амін ар-Рейхані відвідав Кувейт у 20-х роках ХХ століття, то зі захопленням відзначав риси культурного й освітнього підйому, що розпочався під час правління шейха Ахмада ас-Сабаха. На його думку, опорою для такого підйому було відкриття громадської бібліотеки та робота денних і вечірніх шкіл. Звісно, що освіта Кувейту також пройшла шлях від традиційних релігійних шкіл до державних. Першою школою з регулярним відвідуванням була "Аль-Мубаракїа", відкрита у 1912 році. Деякі вчені стверджують, що підйом освіти в Кувейті не пов'язаний з видобутком нафти, як це переважно було в інших країнах Перської затоки. Ще до знайдення нафти в Кувейті, у межах можливого, намагалися закласти основи відповідної освітньої системи. Тут, напевно, відіграло роль вигідне географічне положення Кувейту – на перехресті морських і сухопутних шляхів у регіоні Перської затоки. Через Кувейт проходив один із шляхів паломників. Торговельні зв'язки мали безпосередній вплив на життя населення. Завдяки постійним міжнародним контактам культура Кувейту ввібрала в себе елементи культур інших народів. Як і в решті країн цього регіону, інтелігенція їздила на навчання до Єгипту, Іраку та інших країн.

Окрім розвитку освіти, суттєвим чинником культурного підйому у Перській затоці є **розвиток економіки**. Географічне становище країн окресленого

регіону зробило їх центрами зовнішньої торгівлі. На їх території проходили торговельні шляхи і було чимало торговельних ринків. Торговля перлами була одним із основних джерел доходу. Країни мали досить великі флоти для пірнання за перлами та риболовлі. Також певний прибуток давало будівництво кораблів. Щодо сільського господарства, то воно було розвинуте лише в деяких регіонах, зокрема Бахреїні. Також була поширена торгівля верблюдами. У Маскаті та Дубаї торгували зброєю за посередництвом Франції. Розширення торговельних зв'язків має велике значення для розвитку культури. Вони були налагоджені з Індією, Китаєм, Єгиптом, Іраком, Сирією та іншими країнами, в тому числі і європейськими. Велику роль у перенесенні західного способу життя та європейської культури на терени Перської затоки зіграла торгівля з Індією. Деякі дослідники вважають, що зв'язки з Бомбеєм є одним із найважливіших чинників культурного підйому цього арабського регіону. Та звичайно вищезгадані види діяльності не давали таких доходів, як видобуток нафти, що розпочався з 30-х років. Виявлення нафти стало новою сторінкою в історії регіону, це призвело до великих змін у всіх сферах життя, у тім числі культурного. Культурні відносини з іншими країнами стали міцнішими, що відкрило двері для нових філософських та літературних течій, які наклали відбиток на літературу в регіоні.

Результатом розвитку економіки та налагодження стосунків з іншими країнами є **розвиток преси**. Існують згадки про типографії у країнах Перської затоки, відкриті в кінці XIX – на початку XX століть. Наприклад, типографія “Аль-Віляйя” (1883 року), “Аль-Мажідія” (1909 року) у Мецці. З ними пов'язана діяльність газет: “Аль-Хіджаз”, “Ар-Ракіб”, “Шамсу-ль-Хакіка”, “Аль-Іслях” та інших. Та більшість із них виходили турецькою мовою. У 1934 році Абдалла Заїд відкрив типографію в *Бахреїні*, де пізніше було видано першу газету (1939 рік). Це газета “Аль-Бахрейн”, яка ознаменувала собою зародження сучасної культури в Бахреїні. Слідом за нею почали виходити інші газети та журнали, як-от газета “Джарідат Аль-Бахрейн”, яка вперше побачила світ на початку 50-х років.

У *Кувейті* з 1928 року виходив журнал “Кувейт”, що відображав думки тогочасних реформаторів. Інший кувейтський журнал “Аль-Ба'са” почали видавати у 1946 році в Каїрі, а з 1948 року – літературний журнал “Казима”, з 1952 року – журнал “Ар-Раїд”. У кінці XX століття виходила велика кількість журналів, серед яких: “Аліму аль-фікрі”, “Ас-Сакафа аль-алямійя”, “Аль-Арабі”.

У *Катарі* журнали та газети почали виходити з 1969 року. Це щомісячник “Ад-Доха ас-сакафійя” (з 1969 року), щотижневик “Аль-Уруба” (з 1986 року). До цього з 1961 року в Катарі видавався офіціоз, на шпальтах якого друкувалися закони та розпорядження.

В *ОАЕ* з 1969 року виходили щоденні газети “Аль-Халіж” та “Аль-Іттіхад”, пізніше вийшли журнали “Шууну адабійя”, “Ад-Дірасат”, “Шіар”, “Ар-Рафід” та ін.

Приблизно в кінці 60-х років в *Омані* вийшла газета “Аль-Ватан”, у 70-х роках вийшли низка журналів, зокрема журнал “Аль-Акіда”, та літературний журнал “Аль-Усра”, журнали “Ан-Нагда” та “Аль-Адва”.

Зародження преси має важливе значення в політичному, освітньому та культурному розвитку регіону. Вона висвітлювала значні політичні та культурні події. Також населення намагалося дістати газети та журнали з інших арабських країн, а особливо з країн Шамму та Єгипту. Вони потрапляли до регіону з кінця XIX століття завдяки діяльності торгівців. А з 30-х років з появою торговельних кораблів почали масово завозити до Перської затоки газети, журнали, книги за відносно короткий час. Ця література містила нові політичні, соціальні ідеї, а також новини літератури та науки. Серед них були “Аль-’Урва вуска” Джамалія ад-Діна аль-Афгані та Мухаммада Абдо, “Аль-Манар” Рашіда Ріда, “Ар-Рісаля” Ахмада Хасана аз-Зіята, “Аль-Мунтада”, що виходив у Єрусалимі, єгипетський журнал “Ас-Сакафа”, американський журнал “Аль-Мухтар”, такі відомі журнали “Аль-Гіляль”, “Аль-Муктатаф”, “Аполон” та навіть журнали з країн Магрибу [5, с. 44].

Велике значення в підтриманні культурних зв’язків між регіоном Перської затоки та арабськими країнами мало радіо. Це радіо “Каїр”, а також деякі європейські радіостанції, що виходили арабською мовою: радіо “Берлін” та “BBC”, які транслювали свої передачі, починаючи з 1938 року.

Очевидно, що преса і радіо зіграли важливу роль у культурному підйомі в цьому регіоні, адже давали можливість ознайомитися з літературними тенденціями в арабському світі та спостерігати за боротьбою арабських країн за свою незалежність. Доктор Мухаммад Марсі Абдалла у своїй книзі “ОАЕ та сусідні країни” навів слова американського священика, який відвідав Перську затоку у 1910 році під час повстання Дубаї проти англійців. Він вважав, що такі єгипетські газети, як “Аль-Муайад” та “Аль-Ліва” підбурювали населення Затоки проти присутності британців на їхніх землях [5, с. 45]. Це ще раз підтверджує вплив преси на свідомість арабів Перської затоки.

Ще одним вартим уваги чинником культурного піднесення є *вільне пересування населення по країнах Перської затоки*. Люди без обмежень можуть подорожувати у пошуках знань, викладання, торгівлі та відвідування святих місць. Після відкриття народних та державних шкіл ці поїздки стали організованими й офіційними. Між арабськими країнами Перської затоки встановилися міцні зв’язки. Люди можуть вільно пересуватися, жити в тій країні, в якій хочуть. Це явище має велике значення, адже воно властиве саме цим країнам, обмежує їх національну індивідуальність та ставлення до певної країни. Це свідчить про те, що вони ідейно дуже подібні. Існує багато поетів, творчість, яких важко віднести до літератури якоїсь однієї країни. Наприклад, поет Абдальжаліль ат-Табатабаї багато подорожував. Він жив у Катарі, Бахреїні, Неджді, Омані, ОАЕ. Тому всі країни Перської затоки, у яких він жив, вважають його своїм поетом. До таких поетів можна віднести і Халіда аль-Фараха (1898–1954), котрий зайняв свою нішу в літературному русі Бахреїну і прожив певний час там. Однак він почав свою творчість при дворі короля Абдальазіза Аль Сауда, а народився в Кувейті, помер у Лівані.

Народні школи запрошували викладачів і вчених з інших країн, багато хто з них навчався в Азгарі. У 30-х на початку 40-х років до ОАЕ переїхало чи-

мало мислителів, зокрема Ас-Са'лібі ат-Тунісі, Абдалла ас-Сані', Абдалькарім аль-Іракі. Доктор Юсуф ас-Салім називав багато вчених, літераторів, реформаторів, які відвідували Кувейт і зробили значний внесок у пробудження свідомості, закликаючи до звільнення від пут застою, бездіяльності, байдужості. Серед них: Рашід Ріда, Амін аш-Шанкіті аль-Магрібі, Хафіз Вагба, Юсуф аль-Кіна'і, Абдальазіз ар-Рашід, Абдулькадір аль-Хусейні Мухаммад аль-Багдаді. А Амін ар-Рейхані в своїй праці "Арабські правителі" згадує, що в кінці XIX століття до Бахрейну приїздив Джамаль ад-Дін аль-Афгані [5, с. 47]. Окрім того, студенти їздили на навчання до інших країн, у тому числі до Єгипту.

Також організовувалися *поїздки груп студентів* з Оману та Кувейту до Багдада 1924 року, з ОАЕ до Катару. А коли опіка освітою перейшла в руки держави, то кількість таких поїздок стрімко збільшувалася, особливо коли розпочався видобуток нафти. Це вже були не лише поїздки на навчання до Саудівської Аравії, Каїру та Багдада, а й до інститутів та університетів Америки та Європи.

Контакти арабів Перської затоки з європейським країнами були і раніше, ще з кінця XVI століття, коли через море прийшли португальці, окрім них підтримували зв'язки з голландцями, французами, росіянами, англійцями та американцями. Однак вони були неглибокими, адже ці народи не прагнули культурних відносин, а лише хотіли отримати вплив над морськими шляхами, на відміну від присутності французів у Північній Африці, які не вдовольнялися торговельними та економічними привілеями, що давали їм змогу користуватися нафтовими ресурсами, вони були ще й культурними й ідейними колонізаторами, відкривали культурні установи, насаджували свою мову. А контакти арабів Перської затоки з англійцями були дещо відмінним від вищеписаних. Опіка Британії над регіоном Перської затоки відбувалася згідно з угодами та договорами, які перекривали шлях до діяльності в регіоні іншим європейським державам. Як про це вже йшлося раніше, торговельні відносини з Індією, які контролювала Британія, сприяли ознайомленню арабської інтелігенції та торгівців з англійською культурою. Наприклад, бахрейнський поет Салман ат-Тажір Аль Нашра (1875–1925), який добре знав арабську культуру, ознайомився зі західною, коли жив у Індії. А поет і літератор з ОАЕ Ахмад бен Султан бен Салім довгий час жив в Індії, вивчив англійську мову і читав нею дослідження, що стосувались історії регіону Перської затоки. У часи видобутку нафти культурні відносини з Європою та Америкою поступово поглибилися з поглибленням торговельних та наукових відносин.

Доктор Ар-Рашід Бу-ша'ір виокремлює ще й такий чинник культурного підйому в країнах Затоки, як *реформаторський рух*. Особливу увагу він приділяв вахабітському руху. Він вважав, що цей рух мав великий вплив на поезію. Та, на нашу думку, не варто переоцінювати вплив вахабітського руху на літературу Затоки, адже вахабітський рух, головню, був поширений на Аравійському півострові і став ідейним підґрунтям держави Саудівської Аравії. Саме в Саудівській Аравії ми значною мірою можемо спостерігати вплив вахабітського руху на культуру, та в решті країн Затоки він значно менший.

До перелічених чинників, що стали іскрою у процесі відродження та розвитку літератури, можна додати ще й такі, як відкриття літературних клубів, культурних товариств та участь жінок у просвітницькому русі. Жінки країн Перської затоки вельми рано отримали право на освіту. Вони навчались і в початкових традиційних релігійних школах, а пізніше в державних. Участь жінки в культурному житті регіону розширилася після відкриття нафти і поширилася на решту сфер наукового та культурного життя, а також соціального та економічного.

Варто зауважити, що письменники в інших арабських країнах вже в кінці 50-х років завершили засвоєння світової спадщини, а в регіоні Перської затоки воно відбувалося пізніше і через творчість арабських письменників, які таким способом збагатили свої ідейні та художні погляди, розширили свій культурний світогляд. Деякі письменники та поети надолужили втрачене за рекордно короткий час. Отже, нова література країн Перської затоки розвивалася під впливом літератури арабських країн, де вона вже пройшла певний шлях розвитку і засвоїла ідеї західної культури, а також під безпосереднім впливом європейської літератури після зміцнення економічних відносин зі західними країнами, коли студенти почали отримувати вищу освіту у європейських та американських вищих навчальних закладах.

Стаття: надійшла до редакції 16.12.2013

доопрацьована 20.02.2014

прийнята до друку 23.04.2014

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аль-Фахури Ханна*. История арабской литературы : в 2 ч., ч. 2 / Аль-Фахури Ханна. – М., – 1959. – 368 с.
2. Новая история стран Азии и Африки XVI–XIX века : [учебник для вузов] : в 3 ч., ч. 1 / В. А. Мельянцева, Р. Г. Ланда, А. М. Родригес, И. Н. Селиванов. – М. : Владос, 2004 – 511 с.
3. *Примаков Е. М.* Новейшая история арабских стран Азии, 1917–1985 : [учебник для вузов] / Е. М. Примаков, Е. А. Лебедев, В. В. Наумкин. – М. : Наука, 1988. – 638 с.
4. *Родригес А. М.* История стран Азии и Африки в Новейшее время 1918–2005 гг : [учебник для вузов] / А. М. Родригес. – М. : Проспект, 2009. – 512 с.
5. *Ar-Rašīd Bū-Ša‘īr*. Aš-Ši‘ar al-‘arabi al-ḥadīš fi -miṭṭaqati al-ḥālīgi / Ar-Rašīd Bū-Ša‘īr. – Dimašq. – 1997. – 205 ṣ.

THE PRECONDITIONS OF THE CULTURAL REVIVAL IN THE ARABIAN GULF REGION

Inna Subota

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Institute of Philology,
14 Taras Shevchenko Blvd., room 36, Kyiv, Ukraine, 01033,
tel.: (+38044) 239-34-87, e-mail: kurinna_inna@ukr.net*

The article depicts the main preconditions of the Arabian Gulf countries cultural revival. Among them: educational movement, development of economy, emergence of the press, getting an education abroad by Arab Gulf students, contact with Europeans etc.

Key words: cultural revival, public education, emergence of the press, development of economy, new philosophical and literary trends.

ПРЕДПОСЫЛКИ КУЛЬТУРНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ В СТРАНАХ ПЕРСИДСКОГО ЗАЛИВА

Инна Субота

*Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко,
бульв. Тараса Шевченко, 14, комн. 36, Киев, Украина, 01033,
тел.: (+38044) 239-34-87, e-mail: kurinna_inna@ukr.net*

Рассмотрено предпосылки возрождения и развития новой литературы в странах Персидского залива. Среди них: просветительское движение, развитие экономики, зарождение прессы, учеба студентов за рубежом, контакты с европейцами и др.

Ключевые слова: культурное возрождение, народное образование, зарождение прессы, развитие экономики, новые философские и литературные течения.